

Mira Menorca

Any 1800: la vacuna contra la pigota a la Menorca britànica

► El «Diari de Mahó» del **capità Roca** descobreix com dos metges anglesos van venir per lluitar contra el virus

Miquel Àngel Maria

L'epidèmia de covid-19, que està afectant greument tot el món d'una manera que fins fa quatre dies no havíem estat capaços d'imaginar, ha posat d'actualitat l'enorme importància de la salut pública, la disciplina transversal que es dedica a l'organització i direcció dels esforços per protegir, promoure i restaurar la salut dels habitants d'una comunitat.

Al Llatzeret del port de Maó, una instal·lació pionera en salut pública, fa trenta anys que s'hi celebra, cada mes de setembre, l'Escola de Salut Pública de Menorca. És un esdeveniment de referència, lloc d'encontre, intercanvi i formació dels principals especialistes en la matèria d'arreu de l'Estat.

Enmig de la pandèmia que patim ara, els mitjans de comunicació dediquen una atenció màxima a distints aspectes de la salut pública. D'una banda, ens informen de la gestió dels responsables de l'estratègia per frenar l'expansió del coronavirus. També paren esment als esforços dels investigadors que cerquen tractaments i una vacuna per a aquesta malaltia. I ens ofereixen reportatges sobre la història de la salut pública, apropant-nos a episodis cabdals de la lluita de la humanitat contra les epidèmies, un enemic invisible que evidencia la nostra fragilitat com individus i com espècie.

Operació Balmis

A Espanya, l'epidèmia de la covid-19 ha propiciat la recuperació d'una figura històrica pionera en salut pública: el metge alacantí Francesc Xavier Balmis i Berenguer (1753-1818). El motiu és que les Forces Armades han batiat amb el nom d'«Operació Balmis» el dispositiu muntat per fer front a la propagació del coronavirus.

Diversos mitjans han explicat l'aventura científica i logística de Francesc Xavier Balmis que, junt amb el metge català Josep Salvany i Lleopart, va organitzar una expedició que faria la volta al

Edward Jenner va descobrir el tractament contra la pigota. AUTOR: JAMES NORTHCOTE (1746-1831)

món entre 1803 i 1806 amb l'objectiu d'estendre la vacuna de la pigota a la població d'Amèrica i Filipines. Francesc Xavier Balmis és presentat com l'introducció de la vacuna de la pigota a Espanya, poc temps després que aquesta estratègia preventiva fos descoberta pel metge anglès Edward Jenner.

Però resulta que tres anys abans de la sensacional epopeia mèdica de Balmis, la vacuna ja havia arribat a Menorca! Hauríem de dir, per tant, que la vacuna va arribar a Espanya abans de Balmis? Doncs no. Perquè, justament, quan es van fer les primeres vacunacions a Menorca, la nostra Illa estava sota ocupació britànica, i

per tant fora de la sobirania espanyola. De fet, l'episodi que comentaré —un veritable antecedent de la moderna salut pública— va ser protagonitzat per dos metges anglesos que van arribar a Menorca des de Gibraltar, un altre indret que, com Menorca, havien ocupat en aquell convuls trànsit del segle XVIII al XIX.

Menorca, 1800

Ens traslladem ara al mes de setembre de 1800. Des de fa prop de dos anys, Menorca torna a estar ocupada per l'exèrcit britànic, en el context de la guerra que Anglaterra i les altres potències aliades lliuren contra Napoleó.

Els darrers episodis d'aquesta guerra s'han esdevingut al Mediterrani, però enfora de Menorca. A Egipte, fa un any que l'Armada britànica va deixar l'exèrcit de Napoleó sense suport naval. I a principis d'aquest mes de setembre, els anglesos han pres Malta als francesos després de dos anys d'un setge implacable.

Els britànics estan decidits a continuar desgastant la força de Napoleó al Mediterrani, i és per això que fa dos anys van tornar a ocupar Menorca, una illa que, junt amb Gibraltar, i ara també Malta, han escollit com els llocs on concentraran milers de soldats i es prepararan per tornar a atacar França.

Els governants i els comandaments militars saben que la concentració de tropes en unes condicions de salubritat precàries és un ambient propici per a la propagació de malalties infeccioses. Una d'elles, la pigota, preocupa seriosament per la facilitat i rapidesa del seu contagi, que pot esmicolar la capacitat de tot un exèrcit. I Menorca no és una excepció.

Poc abans de la darrera ocupació britànica de l'Illa, els espanyols havien començat obres a la península de Sant Felipet, al port de Maó, per construir-hi un llatzeret: una instal·lació de confinament perquè els tripulants i passatgers dels vaixells on es manifestava una malaltia infecciosa hi facin la quarantena sanitària. Però l'any 1800 aquest equipament encara no està acabat, i per tant els responsables militars britànics han d'imposar altres mesures d'higiene obligatòries als soldats que van arribant a Menorca, a fi de garantir la seva bona salut i, per tant, la seva operativitat quan hagin de passar a l'acció. Mesures que, com veurem més endavant, no podran evitar un virulent brot de disenteria entre els soldats.

» Ve de la pàgina anterior

La vacuna d'Edward Jenner

Dos anys enrere, un metge anglès, Edward Jenner, ha revolucionat les expectatives d'èxit en la lluita contra la terrible malaltia que és la pigota. Jenner ha publicat els seus experiments sobre un mètode per prevenir la malaltia: es tracta d'infectar expressament una persona sana amb una variant no mortal de la pigota. Jenner practica unes petites incisions a la pell d'una persona sana, i hi aplica una mica de pus d'una vaca afectada per una varietat benigna de la pigota: d'aquí el nom de vacuna. La persona així tractada emmalalteix lleugerament —una mica de febre, un poc de malestar general— però queda immunitzada contra la pigota mortal.

Aquests experiments de Jenner han generat un debat considerable. En un primer moment van ser menyspreats o rebutjats per una part de la societat mèdica i pels governants, però la demostració de l'eficàcia del seu mètode prest li farà guanyar adeptes, i finalment el suport oficial, a la mateixa velocitat que el contagi de la pigota.

Convençut d'haver trobat una solució decisiva per prevenir la pigota, i esperonat pels suports creixents que rep, el príncep Edward Jenner convencerà els màxims responsables de l'exèrcit britànic perquè enviïn dos deixebles i col·laboradors seus, els doctors Joseph Marshall i John Walker, a Gibraltar, Menorca, Malta, Nàpols i Sicília amb la missió de vacunar el màxim nombre possible de soldats.

El «Diari de Mahó» de Joan Roca i Vinent

Tenim notícia de l'arribada d'aquests dos metges a Menorca a principis de setembre de 1800 gràcies al «Diari de Mahó», la sensacional crònica del trànsit portuari i la vida política i social de Menorca que va escriure el capità Joan Roca i Vinent, pràctic del port de Maó, de manera ininterrompuda entre 1776 i 1826.

La prosa vivaç i saborosa del capità Roca ens el fa imaginar com un individu atent a tot el que succeeix al seu voltant, amb una gran curiositat i fins i tot una mica xafarder. Gràcies a açò, el seu testimoni no és un llistat avorrit de vaixells que entren i surten del port de Maó, sinó un veritable tractat de la vida pública a la Menorca del seu temps.

En lloc d'explicar la notícia que dona el capità Roca de l'arribada dels doctors Marshall i Walker, crec que és molt més interessant llegir-ho directament de la seva mà:

«Setembre, 7. Ab el matex Comboy venen de Inglaterra dos Metges inglesos, Dr. Marshall y Dr. Walkerquecar [sic], que el Duc d'York ha enviat a Gibraltar y a esta [és a dir, a Menorca] per empeltar a los Allots de la Tropa, una nova pi-

Imatges de l'estat actual del Llatzeret de Maó. Fotos: FUNDACIÓ FOMENT DEL TURISME

gota, que eximeix de tenir la altra, y la Cort a Napolis pr. Introduir este nou metodo.

Estos metges se son presentats a los Jurats, y convocats alguns facultatius del Pais, los han explicat los grans avantatges pr la humanitat de esta nova pigota, que anomenan Pigota de Vaca, y enseñat un Llibre estampat contenint las moltes observacions &c sobre de la matexa.

Se diu Pigota de vaca, perquè de la materia d'una pota de Cavall qui te pedräfta, se unta una mamella de vaca, lo que procura a la matexa alguns grans, y de la materia de estos grans, se empeltan despues los qui no han tingut la pigota natural ni empeltada, introduhintla per medi d'una petita incisió a la part alta d'un bras. De esta incisió en surt un sol gra, qui fa el seu curs, dona poca febra, &c sense males consequencias; y los axi empeltats quedan exempts de la altra pigota sia natural sia empeltada, axi com hey quedan los qui ja la han tinguda.

De la materia del Gra dels axi empeltats se poden servir igualment per empeltar altres. Lo més particular de esta pigota, segons diuen los ds. Metges, es que los qui no han tingut may ni una ni altra Pigota poden comunicar ab los axi empeltats, sens arriach algun de prendre esta pigota; la qual no tendran may sinó per medi del empelt. Grans avantatges, si es vera, esta descoberta!»

Ho té tot, aquest text. D'una banda, és com si escoltàssim directament les indicacions que donava el doctor Edward Jenner, descobridor de la vacuna, als metges a qui recomanava posar en pràctica el seu sistema preventiu. En segon lloc, ens mostra l'interès que suscita aquesta absoluta novetat entre les autoritats

menorquines (els Jurats), així com la col·laboració dels metges menorquins. En tercer lloc, ens revela la confiança prudent del propi Joan Roca envers aquest progrés de la medicina: si es vera esta descoberta!

Les informacions de Joan Roca sobre l'estada dels doctors Marshall i Walker a Menorca no s'acaben aquí. A través de les notes que escriu al seu diari entre setembre i desembre de 1800, va seguint amb atenció els èxits, dubtes i reaccions que la iniciativa dels metges anglesos suscita entre la població menorquina.

Làmines franceses de principis del s. XIX. Fan referència a la vacuna contra la pigota amb el tractament de Jenner. Es tracta d'infectar expressament una persona sana amb una variant no mortal de la pigota. Jenner practica unes petites incisions a la pell d'una persona sana, i hi aplica una mica de pus d'una vaca afectada per una varietat benigna de la pigota: d'aquí el nom de vacuna.

que en qualsevol altra època dels cinquanta anys que cobreix el seu diari.

dubte, d'una posició audaç, ja que demostra una gran confiança de les autoritats menorquines en la iniciativa dels metges anglesos.

Altres epidèmies

Com dèiem abans, Joan Roca presta una especial atenció a les qüestions sanitàries durant aquesta temporada. Dia 3 d'octubre deixa anotat al seu diari que a l'esplanada de Maó han cremat un gran nombre de flasades, matalassos i altre material «d'un hospital militar» on hi ha molts casos de disenteria epidèmica. Aquesta notícia quadrarà amb les dades oficials que ens aporten els arxius dels Jurats de Maó i els registres militars britànics, que documenten un greu episodi de disenteria que durant l'estiu i la tardor de 1800 va afectar la tropa britànica acantonada a Maó, causant una mortaldat considerable.

Però aquest brot de disenteria també va afectar els vesins de Maó, i podem imaginar que de-

LA VACUNA

Tres anys abans de la sensacional epopeia mèdica de Balmis, la vacuna ja havia arribat a Menorca

El seu interès per aquesta qüestió es veu sens dubte intensificat per la coincidència, durant aquells mesos, amb dues epidèmies. Una a Menorca, de disenteria, i una altra, de febre groga, a Andalusia, de la qual Joan Roca se'n fa ressò per les terribles notícies que duen els vaixells que arriben al port de Maó. El fet és que, durant la tardor i hivern de 1800, Joan Roca prestarà una atenció especial als assumptes de salut pública, més

Dià 12 de setembre, Joan Roca anota que els doctors Marshall i Walker han tornat a vacunar set al·lotes acollides a la Misericòrdia, ja que dubten de l'eficàcia del material que havien emprat la primera vegada. I dia 30 de setembre, Roca torna sobre aquest cas d'una manera sorprenent: Roca explica que els Jurats de Maó han ordenat que quatre de les al·lotes de la Misericòrdia que havien estat vacunades amb la pigota de vaca, ara siguin empeltades [sic] amb material infectat de «pigota natural» d'uns malalts que hi ha a Vila Jordi (es Castell).

La raó que donen els Jurats és clara: ho han fet «per saber per pròpia experiència» si la vacuna preserva efectivament de la funesta malaltia. Es tracta, sens

Continua a la pàgina següent »

Títol: «El port de Maó vist des de la Mola». Autor: Giuseppe Chiesa.

Títol: «A British Frigate at anchor, Port Mahon». Autor: Anton Schranz (1769-1839).

» Ve de la pàgina anterior

via ocasionar un tribol important en la vida pública de la ciutat. Dia 27 d'octubre, Joan Roca anota la sol·licitud dels Jurats perquè es proveeixi un segon mostassaf (funcionari municipal), ja que el que hi ha fins aquell moment no pot atendre totes les obligacions de les quals s'ha de fer càrrec, d'entre les quals esmenta específicament les sanitàries.

L'altra crisi sanitària que crida l'atenció del capità Roca és l'epidèmia de febre groga que s'ha desfermat a Andalusia, àmpliament estudiada pels epidemiòlegs. Se sap que aquesta epidèmia va entrar per la badia de Cadis, a través d'uns mariners malalts procedents de l'Havana, que es va escampar ràpidament per altres localitats gaditanes com Sanlúcar de Barrameda, Puerto de Santa María i Jerez de la Frontera, i que d'aquí es va estendre cap a Màlaga, Sevilla i altres indrets, amb casos documentats a tot el llevant peninsular, fins i tot a Catalunya.

Val a dir que les notícies que dona el capità Roca d'aquesta epidèmia, que recull de tripulants dels vaixells que arriben a Maó sense poder contrastar-les amb fonts més fiables, són una mica exagerades. A l'entrada que escriu al seu diari el 8 de novembre, Roca parla de 12.000 morts a Sanlúcar, 12.000 més a Puerto de Santa María, i 18.000 morts a Sevilla en tan sols sis setmanes. Els estudis epidemiològics han documentat uns 15.000 morts a Sevilla, i menys en les localitats més petites. En qualsevol cas, la febre groga de 1800 va ser un desastre sanitari i humà de tal envergadura que no és estrany que Joan Roca hi dediqui algunes referències al seu diari.

Dia 10 d'octubre hi trobam la primera informació sobre aquesta epidèmia. El detallisme amb què Roca explica les notícies que li han arribat és esfereïdor. Al·ludeix, per exemple, a l'afectació

de la febre groga entre els metges que atenen els malalts a Andalusia; a la insuficiència dels hospitals per atendre en condicions tots els casos que els arriben; al confinament obligatori de la població a les zones més afectades, amb un cordó sanitari vigilat per l'exèrcit; al tancament de les esglésies i a l'enterrament dels morts «sens cerimònia ni distinció ab uns Carros qui los aportan dins certes fossas fetas expres fora la Ciutat».

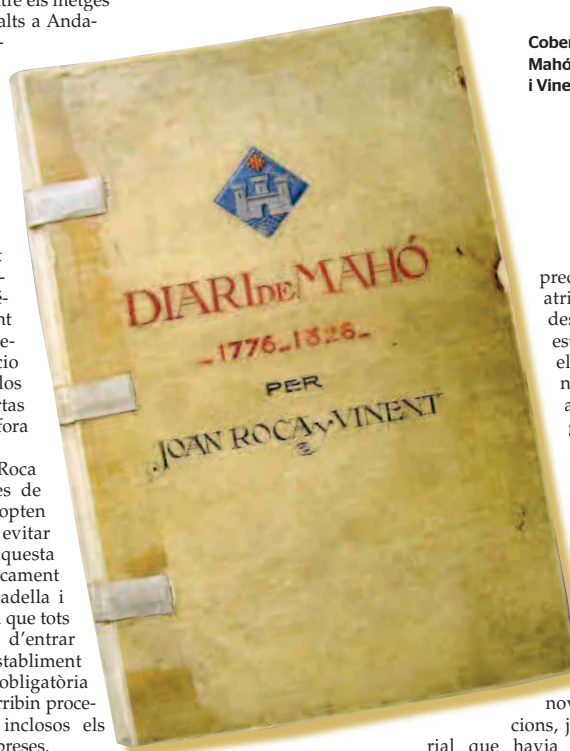
D'altra banda, Roca explica les mesures de contenció que s'adopten a Menorca per evitar l'arribada d'aquesta epidèmia: el tancament dels ports de Ciutadella i Fornells, de manera que tots els vaixells hagin d'entrar per Maó, i l'establiment d'una quarantena obligatòria per a tots els que arriben procedents d'Espanya, inclosos els corsaris i les seves preses.

Quan llegim aquestes notícies avui, en ple confinament per la pandèmia del coronavirus, no podem fer de menys que establir paral·lelismes amb la nostra situació.

Darreres notícies de la pigota de vaca

Dia 22 de novembre de 1800 llegim la darrera referència del capità Roca a la missió sanitària dels doctors Marshall i Walker a Menorca. Ja han passat més de dos mesos des de la seva arribada, i queda clar que la resposta de les autoritats locals i de persones influents de la societat menorquina ha estat positiva, de suport clar a aquest avanç científic.

Roca no amaga que no tot han estat èxits. Reconeix que moltes

Coberta del «Diari de Mahó» de Joan Roca i Vinent.

precia «las virtuts atribuhides a este descubrimient o a esta pigota». Però el suport personal de Joan Roca als metges anglesos queda fora de dubte. El doctor Marshall, que havia tornat temporalment a Gibraltar, ha tornat ara a Menorca amb material fèrtil fresc per fer noves vacunacions, ja que el material que havia emprat abans «haurà perdut la seua virtut més prest de lo que s'imaginava».

El més interessant d'aquesta notícia no és tant el convenciment del Dr. Marshall sobre la idoneïtat de la vacuna i l'eficiència del material fresc que acaba de dur a Menorca, sinó, altra vegada, la implicació de persones significatives de Menorca:

«No dubta que los empeltats seran preservats de la natural sia empeltada o no, y en prova, haventne ja empeltats differents, ha reempeltat de la natural un net del Dr. Antoni Pons Metge en presencia dels Dr. Portella y Ramis, mon germa Pere, &c, assegurant que no tendra la natural, havent tingut be la de vaca».

Dia 7 de desembre, quan Menorca ja s'ha buidat de tropa anglesa, enviada cap a Malta, i

quan els doctors Marshall i Walker també han partit, Joan Roca Vinent fa una última entrada al seu diari sobre el ressò positiu d'aquesta experiència:

«Desembre, 7. (...) El net o Neta el Dr. Antoi. Pons metge Diff., qui vuy fa 15, o 16 dias que fonch reempeltat de la pigota natural, havent antes tingut la de vaca de la materia fresca, no ha tingut ni febre ni pigota ni pigota alguna, no obstant qu'este ultim empelt haze pres be».

D'abans i d'ara

Vaig conèixer aquesta història l'any 2005 gràcies a l'enyorat Josep Miquel Vidal Hernández, que me'n va fer cinc cèntims i em va convidar a llegir-la directament a les pàgines del diari del capità Roca. Em va impressionar tant que vaig decidir recollir aquest episodi pioner de la salut pública a Menorca i incorporar-lo, amb algunes llicències de la ficció, a la meua primera novel·la, «Torna, Yussuf!»

Quinze anys més tard, mogut per les circumstàncies en què ens trobam ara, he rellegit aquelles pàgines del «Diari de Mahó» en les quals el capità Roca dedica una atenció especial a a les epidèmies i a la vacuna de la pigota, quan aquesta just s'acabava de descobrir.

Crec que aquest episodi pot ser d'interès per a molta gent de Menorca, perquè ens mostra uns fets que, dos-cents anys després, es revelen de gran actualitat. I no sols per la relativa semblança amb les nostres circumstàncies actuals sinó, sobretot, perquè la mirada i l'actitud de Joan Roca Vinent i de moltes persones influents d'aquella Menorca a favor de la vacunació, ens poden fer llum sobre el compromís personal i col·lectiu al qual som cridats ara mateix: confiar en la ciència i en la feina dels nostres sanitaris, donar el millor de nosaltres mateixos, i fer tot el que estigui en la nostra mà per vèncer la pandèmia del coronavirus. I, ara també, fer història.

COL-LABORACIÓ
No tot van ser èxits en la vacunació, però persones significatives de Menorca van donar suport a la campanya

DIENTERIA
Durant l'estiu i la tardor de 1.800 un episodi de disenteria afectà a la tropa britànica acantonada a Maó

persones vacunades amb la pigota de vaca han emmalaltit després de «pigota natural», i que a causa d'açò hi ha gent que des-